

DERSAADET BİRİNCİ OSMANLI NUMUNE-İ TERAKKİ-İ ZİRAAT ANONİM ŞİRKETİ VE FAALİYETLERİ

Ergin Çağman*

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde faaliyet gösteren anonim şirketlerden biri 1912 yılında İstanbul'da kurulan "Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi"dir. Şirketin temel amacı dönemin fenni usullerini kullanarak ziraat ve hayvancılık sektörlerinde çalışmalar yapmak, bu sektörlerle dair pratik eğitim vermek, yurtiçi ve yurt dışı gelişmeleri aktararak yayılmasını sağlamak, yerleşme konusunda toplumsal bilinci güçlendirmek ve ülkenin ekonomisine ve terakkisine katkıda bulunmaktır.

Şirket, projelerini hayata geçirmek için numune bir çiftlik kurmayı düşünmüş, bunun için ideal mekân olarak Yalova'da bulunan Baltacı Çiftliği'ni seçmiştir. Maliye Nezareti'yle yapılan anlaşmaya göre çiftlik, şirket tarafından yedi yıllığına kiralanmakla birlikte hükümet bu sürenin elli yıla çıkarılabileceğini bildirmiştir. Fakat çiftlik civarında iskân edilmiş olan ve bu toprakların bir kısmında tarım yapan Dağıstan muhacirleriyle ve çevre köylerde yaşayan ahaliyle bazı anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Bu konuda hassas davranan hükümet, ahali ve muhacirlerin mağduriyete uğramaması için anlaşmaya bazı maddeler ilave etmiştir.

Çalışma, günümüz literatüründe hakkında fazla bilgi bulunmayan Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi'nin kuruluş amacını ve hedeflerini, şirketin Baltacı Çiftliği'ni kiralama ve işletme safhalarını Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanarak ele almaktadır. Her ne kadar şirketin planladığı faaliyetler uygulanmamış olsa da 20. yüzyılın başlarında ziraat ve hayvancılık konusunda teşebbüste bulunan yerli bir ziraat şirketinin amacı, hedefleri ve iktisadi faaliyetlere yaklaşımının ortaya koyulması kanaatimizce tarih yazımı için değerli bilgiler sunmaktadır. Çalışma, böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki şirketleşme çabalarının anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Baltacı Çiftliği, ziraat, hayvancılık, anonim şirket

Joint-Stock Company of Dersaadet Birinci Osmanli Numune-i Terakki-i Ziraat and its Activities

* Dr. Öğr. Üyesi, *Bandırma 17 Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü*, Merkez Yerleşkesi 10200 Bandırma-Balıkesir/Türkiye, ecagman@bandirma.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-4733-8418

Abstract

Established in Istanbul in 1912, the “Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat” is one of the joint-stock companies operating during the final years of the Ottoman Empire. The main objectives of the company were to operate in the agriculture and animal husbandry by utilizing the scientific methods of the period, to deliver practical training in these industries, to adopt and convey domestic and international developments, to strengthen the social awareness of nationalization efforts, and to contribute to the economy and development of the country.

In order to realize its projects, the company planned to establish a model farm and chose the Baltacı Farm in Yalova as the ideal location. Under the agreement signed with the Ministry of Finance, the company was granted a seven-year lease for the farm with an option in place to extend the lease up to 50 years. However, certain disputes arose between the inhabitants of surrounding villages and the Dagestan refugees, who were settled around the farm and leased small plots of land for cultivation. The government responded sensitively to the issue, adding further stipulations to the agreement to safeguard the rights of these inhabitants and refugees.

Drawing upon the Ottoman archival documents, the present study examines the founding principles and objectives of the least-studied Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Joint-Stock Company as well as the lease and management process of the Baltacı Farm. Although the activities planned by the company never came to fruition, contextualizing the purpose, goals, and economic approach of a domestic agricultural company conducting business in the agriculture and animal husbandry industries in the early 20th century offers valuable information to scholarship. To this end, the study aims to contribute to our understanding of the corporatization efforts undertaken in the late Ottoman Empire.

Keywords: Baltacı Farm, agriculture, animal husbandry, joint-stock company

Giriş: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Şirketleşme Faaliyetleri

2. Meşrutiyet, savaş yılları olmasına rağmen şirketleşme açısından önemli dönüşümlerin ve şirket sayısında belirgin bir artışın yaşandığı bir dönemdir. Her ne kadar Osmanlı döneminde şirketleşme faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamışsa da bunlar genellikle geçici sözleşme niteliğinde ve belirli bir işi ortaklaşa yapmak amacıyla teşekkül etmişti. Öte yandan 2. Meşrutiyet’e kadar Şirket-i Hayriye ve Ziraat Bankası dışında kurulan Osmanlı anonim şirketleri içinde yabancı sermayenin çok baskın bir rolü vardı.¹

2. Meşrutiyet’ten önce Osmanlı Devleti’nde şirketçiliğin gelişmesinin önünde bazı engeller mevcuttu. Bunlardan birincisi, 1908’e kadar Osmanlı yöneticilerinin

¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat: 1908-1918*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.134-135; Haydar Kazgan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme*, Vakıfbank, İstanbul, 1999, s.33-35

ticaret mevzuatı konusunda pek fazla çaba göstermemesidir. İkincisi, ülke şartları göz önüne alınmadan ve Osmanlı kurumlarıyla uyumu hesaba katılmadan sadece Fransız mevzuatından Türkçeye çevrilen ticaret yasasıyla yetinilmesiydi. Üçüncüsü, tüzel kişiliğin Osmanlı mevzuatına girmemesi, dördüncüsü ise ticaret eğitimine yeterince önem verilmemesiydi.²

Meşrutiyet'in liberal olarak nitelendirilen ilk beş yılında kurulan şirketlerde ağırlığı yabancı sermaye teşkil ederken Milli İktisat dönemindeki (1914-1918) şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türkler tarafından kurulmuştur.³ 1918 yılında faaliyette bulunan 129 Osmanlı anonim şirketinden, 42'si ticari, 42'si sınai, 16'sı mali, 15'i inşaat ve nakliyat, 9'u sigorta ve toplumsal amaçlarla kurulan şirketlerdi. Sermayelerine bakıldığında en yüksek sermaye mali şirketlere, en düşük olanı ise zirai şirketlere aitti.⁴

Yazının konusunu 1912 yılında İstanbul'da kurulan Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi'nin* faaliyetleri teşkil etmektedir. Şirket, Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel yöntemlerle ziraat ve hayvancılık alanında çalışma yapmak amacıyla Yalova'da bulunan Baltacı Çiftliği'ni kiralarak numune çiftliği kurmuştur. Makalede şirketin iktisat politikaları, kuruluş aşaması ve teşebbüsleri incelenmiştir. Ayrıca dönemin Osmanlı yönetiminin şirketleşmeye yaklaşımı, şirketle devletin yazışmaları ve her iki tarafın bu tür faaliyetlerden beklentileri ele alınarak literatüre katkı sağlamaya çalışılmıştır.

1. Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi'nin Yapısı ve Kuruluş Amacı

“Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi” adı verilen şirketin kuruluş nizamnamesi 7 ana başlıktan ve muhtelif alt başlıklardan meydana gelmektedir. Merkezi İstanbul'da bulunacak olan şirket nizamnameye göre diğer vilayetlerde de şube açma hakkına sahipti. Faaliyet süresi elli sene ve sermayesi yirmi bin Osmanlı altını olan şirket, ülkede ziraatın terakkisine hizmet etmek amacıyla kurulduğunu ifade ediyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için iyi cins sağmal hayvan sayısını artırmayı, dönemin fenni imkânlarını kullanarak süt üretimini yaygınlaştırmayı ve bunun için Yalova'da veya uygun olan başka bir yerde bir numune çiftliği kurmayı hedefliyordu. Ticaret ve Ziraat Nezareti, 18 Mart 1328/31 Mart 1912 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda şirketin kuruluşu ve amaçları

² Zafer Toprak, *Milli İktisat Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1995, s.98-99

³ Toprak, 1995, s.113

⁴ Toprak, 2012, 178-179

* Osmanlı döneminde Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan “Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri” adlı eserde şirketin nizamnamesi hakkında bilgi edinilebilmektedir. 2012 yılında günümüz Türkçesine çevrilen eserin orijinalinde şirketin faaliyetleri hakkında bilgi verebilmek için gerekli olan evrak ve hesap vesikalarına ulaşılamadığı, içinde bulunulan şartlar dolayısıyla da teşebbüslerinin birçoğunu hayata geçirmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Eserin tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metni için bkz. Ramazan Balcı-İbrahim Sırma (Haz.), *Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İTO Yayınları, İstanbul, 2012, s.120-123

hakkında bilgi vermekte ve şirket nizamnamesinin tescil edilerek takdim kılındığı belirtilmektedir.⁵

Şirket nizamnamesine göre her birinin değeri bir Osmanlı lirası olan hisse senetleri Osmanlı tebaası haricindekilere satılamayacaktı. Şirkette tüm hissedarlardan meydana gelen bir umumi heyet, yedi ila on üç azadan oluşan bir meclis idaresi, bir müdür ile bir sandık emminden oluşan idari heyet ve ayrıca bir teftiş heyeti olacaktı.⁶ Şirketin ilk meclis idare azaları, şirket kurucularından Dâhiliye Nezareti Dava Vekili Osman Nuri Bey, aynı nezaretin Hukuk Müşaviri Mümtaz Bey, İznik'te ziraatla iştigal eden Sıdkı Bey, Baytar Bakteriyojihanesi Müdür Yardımcısı Cafer Bey* ile Büyük Ada'da ikamet eden Andon Davidof Efendi olarak belirlenmiştir.⁷

Şirket, gerçekleştirmek istediği faaliyetleri kuruluş nizamnamesinde özetle şöyle açıklamıştır:

1-Öncelikle Yalova'da bulunan Maliye Hazinesi'ne ait çiftlik ve araziden yeteri miktarda arazi kiralanarak bir numune çiftliği oluşturulacak, ziraatçılara örnek teşkil edecek olan bu çiftlikte köylülerin yararlanması için ziraat ve sütçülüğün çeşitli dallarında yeni usullerle üretimde bulunulacaktır.

2-Yabancı ülkelerden getirilecek en iyi cins sağlam hayvanlar ülkenin iklimine alıştırlacak, bu sığır cinslerinin yerel cinslerle karıştırılarak ıslahı ve çoğaltılmaları için pancar türü bitkilerin ekim ve üretim usulüne ağırlık verilecektir.

3-Süt üretiminin en yeni usul ve fenni şartlara uygun şekilde icrasının yaygınlaştırılmasına çalışılacaktır.

4-Ziraat ve sütçülüğe ait üretim sanayinin terakkisini sağlamak için örnek teşkil edecek müteşebbis yetiştirmek amacıyla genç köylü çocukları çirak olarak alınacaktır. Bu çocuklar ziraat ve süthane işlerinde bilfiil istihdam edilerek ziraat ve sütçülüğün çeşitli dallarında tecrübe kazandırılacak ve işin incelikleri öğretilenecektir. Çiraklar, çalışma süresince yeni usullerle ziraat ve sütçülüğü tahsil ettikten sonra kendi hesaplarına çalışmak üzere köylülerine yardımcı olacaklardır.

5-Cuma günleri çiftliğin bütün arazisi ziyaretçilere açılarak gezdirilecektir. Böylece ziraat ve hayvancılıkta kullanılan tüm alet ve edevat, hayvanlar ile ahırlar, süthane ve müstemilatı kendilerine gösterilecektir. Özellikle köylülere, toprağın veriminin artırılması için gerekli olan tohumun seçimi, tabii ve suni gübrelerin üretimi ve kullanımı, hayvanların iyi beslenmesi ve çoğaltılması, suni ve tabii çayırlardan faydalanma usulleri, bağcılık, tavukçuluk, balcılık, ipekçilik, meyve ve sebzeçilik hülasa, çiftliğe ve çiftçiliğe ait bütün faaliyetler kendilerine pratik olarak gösterilip

⁵ BOA, A.DVN.MKL.00053.00005.003.001, 18 Mart 1328/31 Mart 1912

⁶ BOA, A.DVN.MKL.00053.00005.002.002, 14 Mart 1328/27 Mart 1912

* Cafer Bey, bilahare Maliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıyla şirketten ayrıldığını ve şirketle herhangi bir ilgisinin kalmadığını beyan etmiştir. BOA, ML.EEM.00901.00014.018.001, 22 Şubat 1327/ 6 Mart 1917

⁷ BOA, İ.MMS.00143.00016.003.001, 27 Ağustos 1327/9 Eylül 1911

bunlardan istifade edilmesine ve üretimi arttırmaya yarayacak bütün işlemler izah edilecektir.

6-Belirli taksitlerle bedeli ödenmek üzere köylülere ecnebi memleketlerden en iyi cins sağmal hayvanlar ve en faydalı tohum ve mahsulat ile ziraat ve sütçülüğe ait alet ve edevat satın alınacak veya satın alınmasına aracılık edilecektir. Ayrıca kendilerine ait ürünlerin mübadelesini kolaylaştırmak amacıyla özellikle mahalli ziraatçılar için gayet uygun şartlar altında özel bir tarım kredi mekanizması (itibar-ı mali-i zirai) tesis edilecektir.

7-Çiftlik dâhilinde yetiştirilecek, hariçten veya yabancı memleketlerden getirilecek iyi cins sağmal hayvanların Osmanlı ülkesinde çoğaltılması ve yaygınlaştırılması için tavukçuluğa ve balcılığa dair bölümleri de ihtiva etmek şartıyla Göztepe ve Erenköy'de birer özel şube kurulacaktır.

8-Yabancı ülkelerden ithal edilen, saf olmayan ve sıhate zararlı hazır sütler yerine tedricen mahalli ürünlerin ikamesi ve İstanbul halkının faydalanması amacıyla uygun fiyatla en iyi kalitede tabii ve pastörize süt, yoğurt, kefir, tuzlu ve tuzsuz tereyağları, peynir çeşitleri gibi üretilen her türlü mahalli süt ürünleri için İstanbul'da gereği kadar depo kurulacaktır.

9-Anadolu'da elde edilen koyun sütünün faydalı bir şekilde kullanılması maksadıyla yabancı ülkelerde imal olunan peynirlerden hangilerinin mahalli ve genel tüketimimize uygun olduğu tecrübe ve tayin olunacak, saf olmayan sütler takip edilerek bunun önlenme çareleri ilgili kurumlara bildirilecektir.

10-Şirketin hedeflerinden biri de şarlar uygun olduğu takdirde on beş günde bir dergi çıkarmaktır. Dergi, ülkenin iktisadi kabiliyetine ait konularla ziraata, sütçülüğe ve hayvan bakımına ait tavsiyeleri ve faydalı bilgileri ihtiva edecek, ayrıca yabancı ülke pazarlarındaki fiyatları ve tüketimi bildirecektir.⁸

2. Şirketin Baltacı Çiftliği'ni Kiralamak İçin Sunduğu Teklif

Şirket kurucuları, 30 Teşrin-i Evvel 1327/12 Kasım 1911 tarihinde Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, gerek şirketin amacı, gerek Baltacı Çiftliği hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre Maliye Nezareti'nde fenni heyet memuru olan mühendis Hasan Bey, şirketin Baltacı Çiftliği'ne talip olmasından sonra çiftlik arazisinin ölçümünü yapmış ve haritasını çıkarmıştır. Ayrıca çiftliğin 1325-1327 (1909-1911) tarihleri arasında son üç yıllık durumu ve gelirleri ortaya koyulmuştur. Yapılan hesaba göre çalılık dâhil alanı on bin dönüm olan çiftliğin son üç yılında ortalama ancak dörtte birinde tarım yapılmıştır. Çiftliğin binaları harap vaziyette olup arazisi bataklığa dönüşmektedir. Çiftlik arazisindeki nehrin taşmasını engelleyen ve fakat gündün güne harap olan seddin tamiri büyük meblağlar tutmaktadır. Seddin yıkılması halinde nehrin mecrası değişecek ve kumların da basmasıyla çiftlik ve arazi tamamen bataklık haline gelecektir. Böylece hem kaza halkının sağlığı risk altına

⁸ BOA, A.DVN.MKL.00053.00005.002.001, 14 Mart 1328/27 Mart 1912; BOA, A.DVN.MKL.00053.00005.002.002, 14 Mart 1328/27 Mart 1912.

girecek hem de arazi ve binalar zarar görecektir. Bu yüzden setle ilgili problemlerin giderilmesi en acil ve masraflı kalemi teşkil etmektedir.

Daha sonra genel olarak ekonomi politikalarına bakış açılarını ortaya koyan şirket kurucularının yaklaşımına göre hükümetin bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi doğrudan doğruya tasarruf ettiği emlak yoluyla devlet hazinesine gelir elde etmesi imkânsızdır. Her yerde olduğu gibi hükümetlerin gelir temin etmesi, halkın refahını sağlamaya ve ülkenin gelirlerini artırmaya bağlıdır. Bu da Osmanlı ülkesinin iklim ve toprak kabiliyetinin gereği yegâne gelir kaynağı olan ziraat ve zirai sanayinin yaygınlaştırılmasına ve terakkisine hizmet edecek müesseseler kurulmasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle doğrudan doğruya hükümetin kendi tasarrufunda bulunan mülklerin bu gibi müesseseler oluşturmak üzere elden çıkarılması hem devlet hem de millet için faydalı olacak tek çıkar yoldur. Hükümetlerin güç ve kuvveti ahalinin servet ve saadetidir. Vatan savunması için beslenen orduların geleceği ülkelerin ekonomik durumlarına bağlıdır. Öte yandan milletlerin ekonomisi değişmeler göstermektedir. Bunun için en güçlü devlet, gelirlerine istinaden sıkıntı çekmeden ordularını idare edebilen ve gereken yenilikleri yapabildir. Arazilerin verimliliği, iklimin uygunluğu, sahillerin uzunluğu, nehirlerin elverişliliği itibarıyla tabii olarak ziraata son derecede müsait olmasına rağmen Osmanlı ülkesinin her türlü iktisadi terakkiden mahrum kalmasının sebebi şahsi teşebbüsün yokluğudur.⁹

3. Baltacı Çiftliği'nin Şirkete Devrinin Maliye Hazinesi'ne Sağlayacağı Ekonomik Katkılar

116

Şirket, kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek için en uygun yerin Yalova'da bulunan Baltacı Çiftliği olduğunu ifade ederek yapılacak sözleşmenin taslağı mahiyetinde önerilerini aktarmıştır. Şirketin kurucuları, Baltacı Çiftliği'nin mevcut durumu ve sözleşmeyle ilgili bilgi verdikten sonra çiftliğin kendilerine devredilmesinin hazineye sağlayacağı faydaları şöyle sıralamışlardır:¹⁰

Öncelikle çiftlik, binalarının tamir, bakım ve onarımıyla iyi bir şekilde korunacaktır. İkincisi seddin harap olmaktan kurtarılmasıyla ilerde bütün çiftlik arazisinin bataklığa dönüşmesi engellenecektir. Üçüncüsü, bataklığın kurtulması sayesinde yüz dönümden fazla arazi elde edilecektir. Dördüncüsü, değirmenler mükemmel hale getirilecek ve suyla çalışan bir un değirmeni tesis edilecektir. Beşincisi, ölü arazi olarak nitelendirilen ve çok geniş bir alanı kaplayan metruk arazi ihya edilecektir. Altıncısı, bütün çiftlik arazisi en mükemmel vasıtalarla imar edilecek ve birçok bağ, bahçe ve dutluklar meydana getirilerek gerçek bir numune çiftliğine dönüştürülecek, bu sayede çiftliğin değeri 20-25 kat artırılabilir. Yedincisi, her sene yüz lira bir safı gelir temin ediliyorken çiftliğin şirkete devriyle birlikte öşür gelirleri eskiye oranla birkaç yüz katı fazla olacağı gibi bütün Yalova ahalisinin refahı yükselecektir. Cins hayvanların ve hububatın ıslahı ve yeni usullerle ziraatın yaygınlaşmasıyla gelirler çok yüksek oranlarda artacaktır. Bu gelişmelerin bütün İzmit

⁹ BOA, ML.EEM.00871.00019.014.001, 10 Teşrin-i Evvel 1327/23 Ekim 1911.

¹⁰ Aynı belge

sancağına ve çevre vilayetlere etki etmesi sayesinde halk tabii servetlerden faydalanma yolunu öğrenecek, saf olmayan ve sağlığa zarar veren tereyağları karşılığında ecnebilere ödenen milyonlarca paranın ülkede kalması sağlanacaktır.

Söz konusu faaliyetlerin, ülke servetinin ve insanların sıhhatlerinin korunması gibi devlet ve millet için faydalı bir takım sonuçları olup medeniyetin terakkisine ve gelirlerin artışına olan katkıları zamanla görülebilecektir. Haddizatında bu gibi müesseselerden devletin vasıtalı olarak elde ettiği faydalar, doğrudan doğruya sağladığı faydalardan kat be kat üstün olduğundan her yerde bu gibi numune çiftlikler tesis edilmektedir. Bu tür çiftlikler büyük fedakârlıklarla ya doğrudan doğruya hükümetler tarafından ihdas edilmekte ya da şahsi teşebbüsle kurulmaktadır. İkinci durumda arazi ve binalar müteşebbislere karşılıksız olarak terk ve tahsis edilmekte, hatta yıllık belirli bir miktar nakdi yardım yapılarak kurulmakta ve bu sayede milletler zengin ve memleketler mamur hale getirilmektedir.

Şirket kurucuları devletten hiçbir yardım beklemezsizin yalnızca kendi gayret ve vasıtalarıyla vücuda getirilen ve memleketlerin yenilenmesinde şiddetle ihtiyaç duyulan imar faaliyetinden başka bir amaçları olmadığını ifade etmişlerdir. Numune çiftlikleri vasıtasıyla memleketin imarına ait teşebbüslerin icrasını kendilerine bir vazife edinmiş olduğunu belirten şirket, taleplerinin hızla tetkik edilerek sözleşmenin tamamlanmasını arz etmişlerdir. Şirket yönetimi, ziraat mevsiminin yaklaştığını ve bütün çiftlik arazisinin işlenmesi veya işlenmemesinden doğacak kâr ve zararın kendilerine ait olacağını, çiftlik arazisinin işlenmesi konusunda hükümetten gelebilecek farklı teklifleri de kabul edebileceklerini belirtmişlerdir. Fakat ziraat mevsimi geçecek olursa büyük masraflarla aldıkları hayvanların ellerinde kalarak bir sene boş yere zarara uğrayacaklarını, buna istinaden şirket hesabına ahali tarafından ziraat yapılacak arazinin acilen tayin edilerek geriye kalan bina ve arazilerin bir an önce teslimini talep etmişlerdir.¹¹

Maliye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazıda, şirket kurucularının ifade ettiği endişeleri paylaşmıştır. Nezaret, çiftliğin kiralanmasıyla ilgili maddenin mecliste onaylanıncaya kadar uzun zaman geçeceğini söyleyerek şirketin bu süre zarfında zarara uğramamak için yaptığı teklifi Sadarete bildirmiştir. Buna göre şirket, çiftlikte bir an önce faaliyete başlamak istemiş, çiftliğin hali hazırda ziraat yapılan arazisiyle mevcut binaların dışında kalan diğer bölümlerinin kendilerine tahsisini, şayet meclis sözleşmeyi reddederse çiftliği hemen hazineye vereceklerini ve hiçbir zarar ve ziyan davasında bulunmayacaklarını, belirtmiştir. Çiftliğin alınmasıyla kira işleminin reddi arasında geçen sürede çiftlikten faydalanmış olacakları için ziraattan kazandıkları payı ödeyeceklerine ve depozito parasını teslim edeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır.¹²

¹¹ BOA, ML.EEM.00871.00019.014.002, 10 Teşrin-i Evvel 1327/23 Ekim 1911

¹² BOA, BEO.003977.298252.002.001, 2 Teşrin-i Sani 1327/15 Kasım 1911

4. Şirketle Maliye Nezareti Arasında Yapılan Anlaşmanın Şartları

Çiftliğin kiralanmasıyla ilgili yazışmalar devam ederken Yalova kaymakamı ve çiftliğin sahil tarafındaki müştemilatına dâhil olan kaplıcanın mültezimi, Maliyeye olumsuz görüş bildirmişlerdir. Kaplıca bölümündeki arazinin insanların sıhhatine faydalı olması için kiralanmışken çiftliğin hayvancılık ve ziraat için tahsis edilmesinin tabii güzelliklerin sui istimal edilmesi anlamına geleceğini ve bu nedenle şirkete kiralanmasının uygun olamayacağını ileri sürmüşlerdir.¹³

Çiftliğin kiralanması hususunda Sadaret, Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda kanunların uzun süreli kiralama işlemi için müsait olsa da çiftliğin dokuz seneden daha az bir süreliğine kiraya verilmesinin uygun olacağı, fakat daha sonra uzatılabileceği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁴ Neticede Maliye Nezareti ile şirket arasında imzalanan anlaşmaya göre şirket, rıhtımla birlikte müştemilatı olan on bir kıta binayı, demirbaş niteliğindeki altmış iki kalem eski ve kullanılmış eşyayı, çiftliğe bağlı on bin kırk altı dönüm araziden Göztepe mevkiinde hamam şirketine ayrılan elli dönüm bir kıta mahal ile Samanlı karyesi karşısında bulunan ve koruluk mahalli olan yüz yirmi dönüm ki toplamda yüz yetmiş dönüm* olan mahal hariç, toplam olarak dokuz bin sekiz yüz yetmiş altı dönüm araziye kiralamıştır.¹⁵ Kuru ve Yalova Hamamları Şirketi'ne tahsis edilmiş olan bölgeye ilave olarak tasarrufu ihtilafı olan yedi kıta tarla da anlaşmaya dâhil edilmemiştir. On bir maddeden oluşan sözleşmenin şartları şöyledir:

Birinci Madde: Maliye Nezareti, Yalova kazası dâhilinde ve miri emlak statüsündeki Baltacı Çiftliği'ni 26 Ağustos 1326/8 Eylül 1910 tarihli haritada gösterildiği şekilde Kuru Ve Yalova Hamamları Şirketi için sahilde ayrılan iki yüz dönüm arazi ile tasarrufu hukuki açıdan ihtilafı olan yedi kıta tarla hariç olmak üzere tüm mevcut binalarıyla birlikte aşağıdaki şartlar dairesinde yedi sene müddetle* Birinci Numune-i Terakki-i Ziraat Osmanlı Anonim Şirketi'ne kiralamış ve şirket tarafından da kabul edilmiştir.

İkinci madde: Şirket öncelikle seddi tamir etmeyi, bataklığı temizlemeyi harap durumdaki Kadıköy değirmenini onararak köylülerin bu husustaki ihtiyacını

¹³ BOA, ML.EEM.00901.00014.017.001, 14 Şubat 132/27 Şubat 1917

¹⁴ BOA, BEO.004019.301370.001.001, 10 Mart 1328/23 Mart 1912; BOA, ML.EEM.00901.00014.020.001,10 Mart 1328/23 Mart 1912

* Her ne kadar Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi ile yapılan sözleşmede Kuru Ve Yalova Hamamları Şirketi'ne tahsis edilmiş olan arazi yüz yetmiş dönüm olarak belirtiliyorsa da Kuru Ve Yalova Hamamları Şirketi'yle hükümet arasında yapılan sözleşmede iki yüz dönüm olarak ifade edilmektedir. Söz konusu sözleşmenin tam metni için bkz. BOA, ML.EEM. 00788. 00059. 001.001, 1-28 Şubat 1325/14 Şubat-13 Mart 1910; BOA, ML.EEM.00788.00059.001.002, 1-28 Şubat 1325/14 Şubat-13 Mart 1910

¹⁵ BOA, ML.EEM.00911.00041.001.001, 18 Mayıs 1328/31 Mayıs 1912

* Çiftliğin imzalanan devir-teslim sözleşmesinde de sürenin yedi sene olduğu belirtilmişse de konuyla ilgili bazı belgelerde elli yıl olarak geçmektedir. Bu durum muhtemelen şirketin elli yılına kurulmuş olması ve hükümetin, yedi yılına yapılmış olan anlaşmanın süresinin uzatılabileceğine dair ifadelerinden kaynaklanmaktadır.

karşılamaı, ikinci değirmi de mükemmel bir şekilde ıslah etmeyi, çiftliğin hali hazırda ziraat yapılmayan arazisini imar etmeyi ve bu arazide ziraat yapmayı, birinci kısım tamirat ve temizliği sözleşme tarihinden itibaren tedricen üç sene içinde bitirmeyi taahhüt eder.

Üçüncü Madde: Şirket, çiftlik dâhilinde yalnız şirketin kuruluş amacına uygun binalar yapmaya izinli olup otel ve deniz hamamı gibi tesisler yapmayacaktır.

Dördüncü Madde: Çiftlik arazisi içinde olup harita üzerinde daha önce numune çiftliği için ifraz edilen iki bin dönüm arazi haricinde, her sene talepleri üzerine civar köylerin ahalisine kiraya verilen ve şimdike kadar işlenmekte olan arazi için kendilerinin rıza ve muvafakatleri alınmadıkça teamüle uygun olan kira bedelinden fazla bir şey talep edilmeyecektir. Boş bırakılan arazide şirket tarafından tarım yapılacağı zaman civar köylerdeki amelelerin müracaatları halinde tercihan onlar çalıştırılacak, talep etmedikleri takdirde şirket, boş araziye diğer köylüler vasıtasıyla işletebilecek, fakat çiftlik dâhilinde kimse iskân edilemeyecektir. Hukuki açıdan tasarruf söz konusu olduğu için arazi ve yapı vergileri haricindeki tüm vergiler hükümet tarafından tahsil olunacaktır.

Beşinci Madde: Kira bedeli senelik elli bin kuruş olup birinci senenin kira bedelinin yarısı sözleşme tarihinde ve diğer yarısı Eylül başında; kalan senelerin kira bedeli ise her senenin Mart ve Eylül başlarında olmak üzere iki taksitte ödenecektir. Şayet herhangi bir taksit vaktinde ödenmezse şirket kanuni gecikme faizini ödeyecek ve her taksit altı ay sonraya kadar ödenmediği takdirde kira sözleşmesi fesh olunarak protesto çekilmesine mahal kalmaksızın ve şirketin herhangi bir zarar ve ziyan talebine hak ve salahiyeti olmaksızın Maliye Nezareti çiftliğin bina ve müstemilatına el koyacaktır.

Altıncı Madde: Şirket, kendisine teslim edilecek arazi ve binalardan bir kısmı üzerinde resmi evrakla hak sahibi olduğunu ispatlayan kişilere söz konusu arazi ve binaları teslim edecektir. Ancak buna mukabil hükümet ve şirketten seçilen bilirkişinin takdir edeceği ecr-i misil bedeli, çiftlik kirasından düşürülecektir.

Yedinci madde: Şirketin taahhütlerinin icrasını teminat altına almak için şirket, hazinenin emrinde olmak ve faizi kendisine ait bulunmak üzere şartnamenin imzalanmasından hemen sonra Osmanlı Bankası'na iki yüz Osmanlı lirası depozito yatıracak, yedi senenin sonunda beş yüz liralık imar faaliyeti meydana getirildiği takdirde depozito bedeli şirkete iade edilecektir.

Sekizinci Madde: Beşinci maddede açıklanan hususların dışında şirket, sözleşme tarihinden itibaren yedi sene içinde meydana getirilmesini taahhüt ettiği tamirat ve temizliği bu süre içinde bitirmediği veya sözleşmeyi müteakiben depozito akçesini Osmanlı Bankası'na teslim etmediği ya da kira süresi içinde kuruluş amacına muhalif inşaat ve tesisat yaptığı takdirde hazine, mukaveleyi feshe salahiyeti olarak çiftlik bina ve müstemilatına el koyacak ve şirketin bundan dolayı herhangi bir zarar ve ziyan talebine hakkı olmayacaktır.

Dokuzuncu madde: Hükümet şirkete kiralanacak mahalleri, içinde bulunulan senenin Mayıs ayı bitimine kadar teslim edecektir. Şirketin yedi sene zarfında taahhütlerini tamamen yerine getirmesi halinde sözleşme yenilenebilir. Sürenin bitiminde hazine, çiftliği şirkete tekrar kiralamayı uygun bulmadığı takdirde kira süresi içinde teslim edilmiş olan binalar mevcut haliyle hükümete ait olacak ve bunlar için yapılan tamir, bakım vb. faaliyetlerden dolayı şirkete hiçbir şey verilmeyecektir. Kiralama süresi dâhilinde yapılacak bina ve müesseseler herhangi bir nedenle yanar veya yıkılırsa şirket bunları yeniden inşa edecektir. Kira süresinin bitiminde çiftliğin şirkete tekrar kiraya verilmemesi halinde, tesis edilmiş olan binaların değeri iki taraftan tayin edilen bilirkişi vasıtasıyla belirlenecek, bu değer yüzde yirmi beşi indirilerek yüzde yetmiş beşi hazine tarafından şirkete ödenecektir. Yine sözleşmenin bitiminde o esnada dolaşımda olan nakit gelir (varidat-ı müteharrike) ile taşınabilir mal ve eşya, şirketin malı olup ancak hazineden talep gelirse iki taraftan seçilecek ehli vukufun takdir edecekleri bedel karşılığında hazinenin bunları satın almaya salahiyeti olacaktır.

Onuncu Madde: Nezaretle şirket arasındaki sözleşmede bulunan madde ve şartların değiştirilmesine yönelik ihtilaf olması durumunda değişiklikler Şura-yı Devletçe yapılarak ihtilaf halledilecektir.

On birinci Madde: Sözleşme iki nüsha olarak Dersaadet'de tanzim ve teati kılınmıştır.¹⁶

5. Sözleşmenin Uygulanmasında Ortaya Çıkan Problemler

5.1. Muhacirlerle ve Çiftliğe Mücavir Köylülerle Yaşanan Problemler

Şirketin çiftliği kiralamasıyla birlikte bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, arazinin bir kısmının civarda sakin Dağıstanlı muhacirler ve yine çiftliğe mücavir olan köylüler tarafından önceden beri kullanılıyor olmasıydı. Aslında bu problem daha önce de var olmasına rağmen kiralama hususunun gündeme gelmesiyle birlikte yeniden önem kazanmıştır. Dağıstan muhacirleri çiftlikte kendilerine tahsis edilen toprağın yetmemesi nedeniyle daha fazla araziye ihtiyaç duyduklarını bildirmiş, fakat civar köylerde yaşayan yerli ahali, muhacirlere çiftlikten arazi verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Meseleyi çözmek üzere bir komisyon teşkil edilmesine rağmen mücavir köy ahalisinin bilfiil ziraat yapabilecekleri topraktan daha fazlasını istemeleri neticesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar komisyonun çalışmalarını tamamlanmasına imkân vermemiştir. Bu nedenle heyet, ihtilafın ortadan kaldırılması için bunun nedenlerini araştırmak ve arazinin dağıtımını sağlam kurallara bağlamak için çalışmayı bırakarak geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁷

¹⁶ BOA, MLEEM.00871.00019.002.001, Tarihsiz. Konuyla ilgili belgeler arasında birbirine benzemekle birlikte bazı farklılıklar arz eden muhtelif şartname taslakları mevcuttur. Çiftliğin menkul ve gayri menkulünün devir teslimine dair sözleşmede sürenin yedi yıl olarak kararlaştırılması ve alıntılıdığımız şartnamede de sürenin yedi yıl olmasına istinaden bu belge tarafımızdan esas şartname olarak kabul edilmiştir

¹⁷ BOA, MLEEM.00975.00011.005.001, 4 Ağustos 1328/17 Ağustos 1912

Muhacirler, meselenin halledilememesi nedeniyle gerek Şura-yı Devlet'e, gerek Dâhiliye Nezareti'ne, yaşadıkları sıkıntıları bildiren arzuhaller göndermişlerdir. Bu yazılarda özetle, ziraat yapacakları arazinin yokluğu nedeniyle maişetlerini teminde zorluk çektiklerini, ailelerinden pek çok kişinin zor durumda olduğunu ifade etmişlerdir. Baltacı çiftliğinde bulunan 18 bin dönüm araziden iki veya üç bin dönümünün taksitle bedelini ödeme karşılığında kendilerine verilmesini talep etmişler; aksi halde asli vatanları olan Dağıstan'a dönmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir.¹⁸ Dâhiliye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazılarda yapılacak düzenlemenin Dağıstan muhacirlerini ve mücavir köy halkını mağdur ve perişan etmeyecek şekilde yapılmasının gerekliliği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁹ Netice itibarıyla sözleşmede muhacirlerle köy halkının hukukunu korumaya dönük hususlara yer verilmiştir.²⁰

5.2. Şura-yı Devlet'in Sözleşme Maddelerinin Tadil Edilmesi Talebi

Sözleşmeyle ilgili yaşanan genel bir problem Şura-yı Devlet'in, sözleşmenin bazı maddelerine yaptığı itirazlarıdır. Maliye Nezareti, şirket umum müdür vekili ve aynı zamanda Dâhiliye Nezareti Dava Vekili olan Osman Nuri Bey'e 9 Mart 1329/22 Mart 1913 tarihinde gönderdiği yazıda Şura-yı Devlet'in söz konusu itirazlarını dile getirmiştir. Bu hususlardan biri, şirkete tahsis edilen bölgenin dışında bulunan ve rutin olarak köylüler tarafından tarım yapılmasına rağmen herhangi bir nedenle talip olmamaları durumunda şirket tarafından işlenecek toprakların kira bedelinin tadil edilmesinin gerekliliğidir. İkinci husus, şirketin ödeyeceği yıllık taksit miktarının Şura-yı Devlet tarafından az bulunmasıdır. Şirketin teklif ettiği miktar, çiftliğin son üç senelik hasılatının altında olduğu için bu miktarın artırılması istenmiştir. Üçüncüsü, Osmanlı Bankası'na yatırılacak olan depozito bedelinin düşük olduğu gerekçesiyle meblağın artırılması gerekli görülmüştür.

Sözleşmede şirket tarafından yapılacağı bildirilen imar faaliyetlerinin neler olduğunun net olarak belirtilmediğini ifade eden Şura-yı Devlet, ayrıca feshi gerektirecek hususların da sözleşmede açıkça yer almadığını, bu konunun özel maddelerle açık bir şekilde yazılması gerektiğini bildirir. Bir diğer husus da şirketin çiftlik arazisine dikeceği ağaçlarla ilgilidir. Şura-yı Devlet, sözleşmede, söz konusu ağaçların tamamen devlete ait olduğuna ve şirketin herhangi bir hak iddia edemeyeceğine dair açık hükümlerin eklenmesi gerektiğini söyler.²¹

Osman Nuri Bey, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913 tarihinde gönderdiği cevabi yazısında çevredeki köylüler tarafından işlenen fakat bundan vazgeçtikleri takdirde

¹⁸ BOA, ML.EEM. 00975.00011.010.001, 8 Eylül 1328/21 Eylül 1912; BOA, ML.EEM.00975.00011.011.001, 9 Eylül 1328/22 Eylül 1912

¹⁹ BOA, ML.EEM.00975.00011.006.001, 19 Haziran 1328/2 Temmuz 1912; BOA, ML.EEM.00975.00011.012.001,11 Eylül 1328/24 Eylül 1912

²⁰ BOA, ML.EEM.00871.00019.002.001, Tarihsiz

²¹ BOA, ML.EEM.01030.00014.002.001, 9 Mart1329/22 Mart 1913; BOA, ML.EEM.01030.00014.002.002, 9 Mart 1329/22 Mart 1913

şirket tarafından işlenmesi düşünülen toprakların kira bedelinin tadilini ve az bulunan depozito ücretinin artırılmasını kabul etmiştir. Şura-yı Devlet'in yeterince açık olmadığını ifade ettiği imar faaliyetlerini de ayrıntılı olarak izah etmiştir. Buna göre şirketin çiftlikte on sene içinde yapacağı imar faaliyetleri şöyledir:

Çeşme ve değirmenlerle rıhtımın tamiri, bataklığın temizlenmesi, bina ve ambarların iyi bir şekilde korunması ve genişletilmesi, suni çayırar, dut ve meyve bahçeleri, Amerikan usulü bağlar, zeytinlikler, sebze bahçeleri, süt ve yağ imalathaneleri, arıcılık ve tavukçuluk şubeleri ve benzeri zemin ve zamanın gerektirdiği ve şartların uygunluğuna göre ziraat ve sanayi-i ziraata taalluk eden faaliyetler.

Çiftlik arazisine dikilecek ağaçlar konusunda hükümete karşı herhangi bir hak talebinde bulunmayacaklarını taahhüt eden Osman Nuri Bey, fesih şartlarıyla ilgili olarak, kanun hükümlerine tabi oldukları için taahhütlerinin yerine getirilmemesi durumunda, sözleşmenin, usulü çerçevesinde her zaman taraflarca feshedilmesi hak ve salahiyetinin olduğunu belirtmiştir.

Osman Nuri Bey, çiftlik kira bedelinin artırılması hususunda ise muhalif bir tavır almıştır. Ona göre, her ne kadar Şura-yı Devlet, çiftlik gelirlerinin kira bedelinden yüksek olduğunu ileri sürmüştü de söz konusu gelirler ancak kâğıt üzerinde kalmış ve fiili olarak hazinenin kasasına girmemiştir. Yapacakları imar faaliyetleriyle çiftliğin değerinin artacağını ifade eden Osman Nuri Bey, ziraat ve zirai sanayi gibi sahalarındaki çalışmalar sayesinde dolaylı olarak ziraatın yaygınlaşmasına ve terakkiye hizmet ederek aşar ve diğer gelirlerin artışına katkı sağlayacaklarını vurgulamıştır. Ayrıca büyük fedakârlıklar gerektiren bu gibi faaliyetlerin şirket veya şahsi teşebbüs yoluyla yapıldığını, bu nedenle bazen şirketlerin veya şahsi teşebbüslerin desteklenmesi gerektiğini söyleyerek kira bedelinin artırılmamasını ümit ettiğini belirtmiştir.²²

5.3. Yerel Yöneticilerle Yaşanan Problemler

Şirketin faaliyete geçtikten sonra karşılaştığı problemlerden biri Yalova'da yerel yöneticilerle yaşanan problemlerdir. Bu bağlamda şirketle özellikle Yalova Kaymakamı ve Mal Müdürü arasında ciddi çekişmeler vuku bulmuştur. Şirket, çiftliğin deniz kıyısı bölgesinde bulunan kumları satmakla itham edilmiştir. Bu ithamlar karşısında şirket müdürü Osman Nuri Bey, deniz kumunun kimseye ait olmadığını fakat bununla birlikte şirketin kum satmadığını, ancak çiftlik arazisi dâhilindeki dere ve sahillerle temasta bulunan kayıklardan bir gelir elde ederek faydalanmanın şirketin hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Osman Nuri Bey'e göre, buna itiraz edildiği takdirde mukavelenin yorumlanması hakkı Şura-yı Devlet'e ait olup buna başkası karışamaz; mesele, ancak mahkeme konusu olabilir.²³

²² BOA, ML.EEM.01030.00014.004.001, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913)

²³ BOA, ML.EEM.01001.00029.008.001, 8 Kanun-ı Sani 1328/21 Ocak 1913

Maliye Nezareti konunun İzmit Muhasebeciliğinden tahkikini istemiş, tahkikat neticesinde şirketin, anlaşmanın hilafına kum sattığının sabit olduğu ve elde ettiği paranın kendilerinden tahsil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Şirket parayı vermediği takdirde mahkemeye müracaat edilmesi ve hatta gerekirse sözleşmenin feshedilmesi önerilmiştir.²⁴ İzmit Muhasebeciliği'nin iddiasına göre kum satışının devamı halinde tarlaların ve binaların zarar görmesi kaçınılmazdır. Durum Osman Nuri Bey'e bildirildiği halde hazinenin hakkını vermemek için kaçamaklı yollara sapmaktadır. Hazine zarara uğratılmakta olup yedi yıl olan anlaşma süresince bu zarar daha fazla artacaktır. Bedeli birkaç gün içinde ödenmezse Tahsil-i Emval Nizamnamesi gereği çiftlikteki mevcut hayvanlardan yeteri kadarının satılmasıyla hazinenin zararı karşılanmalı ve daha sonra da sözleşme feshedilmelidir.²⁵

Osman Nuri Bey, konuyla ilgili olarak gönderdiği bir yazıda Yalova Kaymakamı ile Mal Müdürü'nün kendilerine karşı husumet beslediğini ve şirketin deposundan beş yüz kırk kantar samanı gasp ettiklerini iddia ederek buna karşın dava açtıklarını bildirmiştir. Ayrıca, Mal Müdürü Danyal Bey'in, şirketle Maliye Nezareti arasındaki sözleşmenin feshedilerek çiftliğin akrabasına devredilmesi için çabaladığını, köylerin ahalisini şirket aleyhine teşvik ettiğini, muhtarların şirketi yıpratmak için mazbatalar yazdıklarını ileri sürmüştür. Osman Nuri Bey'in bir iddiasına göre de Danyal Bey ticari faaliyetler için devlet tarafından atandığı şayiasını yayarak çiftliği kendisinin kiralayacağını ve köylülere çiftlik arazisinden meccanen arazi vereceğini ilan etmiştir. Bu nedenle Osman Nuri Bey, Danyal Bey hakkında tahkikat talebinde bulunmuştur.²⁶ Bu iddialar karşısında Maliye Nezareti, İzmit Muhasebeciliği'nden bizzat olay yerine giderek konunun tekrar tahkik edilmesini istemiştir.²⁷

Maliye Nezareti'ne gönderdiği başka bir yazıda Osman Nuri Bey, samanlarını gasp ettiği için yerel yöneticileri dava etmelerinin kendilerine karşı husumeti artırdığını ve kum satışı sözleşmeye göre netlik kazanmadığı halde kum sattıkları gerekçesiyle yöneticiler tarafından şirket hakkında dava açıldığını bildirmiştir. Şirketin kum satmadığını, faaliyet alanlarına girildiği için kayık sahiplerinden bir nevi ruhsat niteliğinde duhuliyeye ücreti aldıklarını belirten Osman Nuri Bey, zaten dalgalar nedeniyle kum çekilen bölgenin birkaç günde tekrar eski seviyesine geldiğini, kumun alındığı yerlerin belli olmadığını ve etrafa zarar verilmediğini ileri sürmüştür.²⁸

Tahkikat kararından iki gün sonra Baltacı Çiftliği civarındaki karyelerin muhtarları, azaları ve eşraftan bazılarının topluca yazdıkları arzuhalde, gerek daha önce hazineye bağlı olduğu zamanda, gerek Maliye'ye devrinden sonraki süreçte (çiftlik şirkete kiralanmadan önce) sahildeki kumların kesinlikle satılmadığını

²⁴ BOA, ML.EEM.01001.00029.009.001, 15 Kanun-ı Sani 1328/28 Ocak 1913

²⁵ BOA, ML.EEM.01001.00029.012.001, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913

²⁶ BOA, ML.EEM.01001.00029.016.001, 20 Şubat 1328/5 Mart 1913

²⁷ BOA, ML.EEM.01001.00029.017.001, 23 Şubat 1328/8 Mart 1913

²⁸ BOA, ML.EEM.01001.00029.019.001, 24 Şubat 1328/9 Mart 1913

belirtmişlerdir. Köylülere göre bunun nedeni denizin hücum etmesiyle sahildeki tarlaların harap olma riskidir. Köylüler, çiftliğin müstemilatının da harap durumda olduğunu ve pek az imar faaliyeti yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Şirketin, ziraata elverişli arazileri aldığını, elverişli olmayanları ise kendilerine bıraktığını iddia eden köylüler, icar bedeli vermemeleri için yerel yöneticiler tarafından teşvik ve tahrik edildikleri ithamını reddetmişlerdir. Arzuhalde belirtildiğine göre Hazine-i Hassa ve Maliye zamanında çiftlik arazisindeki Samanlı karyesine tahsis olunan merayı şirket başkalarına icar ettiği için hayvanları merasız kalan köylüler zarara uğramışlardır. Genel olarak şirketin uygulamalarından şikâyetçi olan çiftliğe mücavir köy halkı bu nedenle üst makamlara arzuhal sunduklarını ifade etmişlerdir.²⁹

Tahkikat talimatı üzerine bölgeye giden İzmit Sancağı muhasebecisi, ele aldığı konuları şöyle özetlemiştir: Mahalli memurların yani Kaymakam Hüsnü Bey ile Mal Müdürü Danyal Bey'in bazı ahaliyi teşvik etmeleri ve şirket aleyhine mazbata tanzim ettirmeleri, bazı köylülerin şirkete icar bedelini ödemedikleri, şirketin dere ve sahildeki kayıklardan faydalanmasına Danyal Bey'in engel olarak görevini suiistimal etmesi.

Yapılan tahkikat neticesinde Paşaköy ile Hacı Mehmed Çiftliği haricinde tüm köylerin icar bedelini ödemediği anlaşılmıştır. Söz konusu köy ve çiftlik ise nakit ödemenin kendilerine sıkıntı oluşturmaması nedeniyle ödemenin aynı olarak ve sekizde bir oranında yapılması konusunda ısrarcı olmuştur. Kaymakam ve Mal Müdürü hakkında yapılan tahkikatta ise her ikisinin de şirket menfaatini ihlal edecek bir muamelelerinin olduğuna dair kesin bir delil bulunamamıştır.³⁰

Bölgeden kum alınmasına kesinlikle izin verilmemesi gerektiğini ifade eden İzmit Muhasebeciliği'nin yaptığı araştırmaya göre kum alınan yerler şirketin söylediği gibi deniz kıyıları değil, Samanlı Dere'den başlayarak Göztepe ve daha ileride, deniz kıyısından on beş metre kadar içerde olan bölgedir. Kumluk bölge, iki üç metre yüksekliğinde ve otuz metre genişliğinde olup çayır ve tarlaları denizin etkisinden korumak için vaktiyle yapılmış bir set niteliğindedir. Bu nedenle bölgeden kum alındıkça kısa bir süre sonra tarla ve çayırların bataklığa dönüşmesi ihtimali çok yüksektir.³¹

İzmit Muhasebeciliği'nin tahkikat raporunun aksine Maliye Nezareti, Emlak-ı Emiriye Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda Yalova Kaymakamı ile Mal Müdürü'nün şirkete husumet beslediğini, çiftliğe cebren girerek bir miktar samanı gasp ettiklerini ve resmi görevlerini suiistimal ettiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca bu görevlilerin, civar köylerin ahalisini şirket aleyhine tahrik ve teşvik ettiğini, bu nedenle her ikisi hakkında gerekli işlemlerin başlatılacağını bildirmiştir.³²

²⁹ BOA, ML.EEM.01001.00029.024.001, 25 Şubat 1328/10 Mart 1913

³⁰ BOA, ML.EEM.01001.00029.028.001, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913; BOA, ML.EEM.01001.00029.028.003, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913

³¹ BOA, ML.EEM.01001.00029.028.002, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913

³² BOA, ML.EEM.01001.00029.030.001, 25 Mayıs 1329/7 Haziran 1913

6. Şirketin Faaliyetlerinin Sona Ermesi

Mevcut belgelere göre aslında şirketin faaliyetlerinin ne zaman ve nasıl sona erdiği tam olarak tespit edilememiştir. Ancak elde edilen bazı karineler faaliyetlerin uzun sürmediği kanaatini uyandırmaktadır.

Şirket, hesapların ortaya çıkarılması ve bununla ilgili bilgilerin paylaşılması hususunda şeffaf davranmamıştır. İzmit Muhasebeciliği, Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şirketin muhasebecisi Abidin Bey'den şirketin ve hazinenin payına düşen gelirler için bilgi istenmesine rağmen, herhangi bir cevap verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul'a giden Abidin Bey'in çiftliğe dönmediği gibi kendisinden haber alınmadığını söyleyerek, hesabın ortaya çıkarılması için şirketten birinin bulunması gerektiğinden şirket kurucularına tebligat yapılmasını ve durumun kendilerine bildirilmesini talep etmiştir.³³

Şirket, çiftliği devraldıktan sonra, anlaşma gereği ödemesi gereken taksitleri de ödememiş, bunun üzerine Maliye Nezareti, durumu şirkete iletmıştır.³⁴ Taksitlerin daha sonra yatırılmasına binaen gecikme olduğu için kanuni faiz işletileceği ifade edilmiştir.³⁵

Konuyla ilgili belgelerde şirketin teşebbüslerini hayata geçirdiğine dair bilgilere de rastlanmamıştır. Aksine yine belgelerden anlaşıldığına göre kesin olmamakla birlikte şirket, faaliyetlerinde başarı gösterememiş ve sözleşmede taahhüt ettiği hususları yerine getirememiştir.* Sözleşme süresi devam ederken bölgeye Yanya muhacirleri iskân edilmiştir. Yirmi sene süreyle imtiyazı verilmek şartıyla sahilde rıhtım inşası, seddin tamiri ve yol yapılması ile çiftlikteki bataklığın temizlenerek kendisine devredilmesi için Yanya muhacirlerinden Abdullah Hulusi Bey'le 1916 yılında anlaşma yapılması kararlaştırılmıştır.³⁶

Öte yandan 12 Şubat 1334/12 Şubat 1918 tarihinde Baltacı Çiftliği'ne ait olan birçok gayri menkulün satışa çıkarılmış olması da Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi'nin faaliyetlerinin uzun sürmediği hususundaki kanaati güçlendirmektedir. İlgili belgelere göre çiftliğe ait birçok fırın, mağaza, ambar, ahır, konak, bina, bahçıvan odaları ve arsa satış listesine konulmuştur.³⁷

³³ BOA, ML.EEM.01030.00014.006.001, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913

³⁴ BOA, ML.EEM.01030.00014.005.001, 24 Mart 1329/6 Nisan 1913

³⁵ BOA, ML.EEM.01030.00014.022.001, 22 Eylül 1329/5 Ekim 1913

* Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sürekli harp ortamında olmasının da şirketin teşebbüslerinin bir bölümünün gerçekleşmemesinde etkili olduğu düşünülebilir. Balcı ve Sırma, *a.g.e.*, s.123.

³⁶ BOA, ŞD.00473.00058.004.002, 2 Ağustos 1332/15 Ağustos 1916; BOA, ŞD.00473.00058.005.002, 25 Ağustos 1330/7 Eylül 1914; BOA, ŞD.00473.00058.006.002, Tarihsiz; BOA, ŞD.00473.00058.008.001, 5 Temmuz 1330/18 Temmuz 1914

³⁷ BOA, ML.EEM.01256.00008.004.001, 12 Şubat 1334/12 Şubat 1918; BOA. ML.EEM.01256.00008.002.001. Tarihsiz

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle 2. Meşrutiyetle birlikte kurulan şirket sayısında ciddi artış kaydedilmiştir. Bu bağlamda kurulan şirketlerden biri Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi'dir. Şirket kurucuları devletle yazışmalarında şahsi teşebbüs vurgusu yapmışlar fakat bununla birlikte yeri geldiğinde müteşebbislerin devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Şirket, ülkenin refah ve terakkisi için birinci derecede önem verdiği ziraat ile hayvancılığı bir arada değerlendirmiş ve bu sektörlerle ilgili olarak sınai ziraatı ön plana çıkarmıştır.

Şirket, modern yöntemlerle Osmanlı ülkesinde ziraat ve hayvancılık faaliyetinde bulunmak ve bu faaliyetleri ülke sathına yaymak, süt ve süt ürünlerini yerleştirerek dışa bağımlılığı önlemek amacıyla kurulmuştur. Şirketin önemli bir hedefi de küçük yaştan itibaren köylü çocuklarını ziraat ve hayvancılık konusunda yetiştirmektir. Ayrıca, yapılan faaliyetlerin yerinde görülmesi ve halkın teşvik edilmesi için haftanın bir günü çiftliğin dışarıya açık bulundurularak ziyaretçilere gezdirilmesi kararlaştırılmıştır.

Hedeflerini gerçekleştirmek için bir numune çiftlik kurmayı tasarlayan şirket, bunun için Yalova'da bulunan Baltacı Çiftliği'ni tercih etmiştir. Şirketin talebine olumlu cevap veren hükümet, süreyi elli yıla uzatma opsiyonunu da göz önünde tutarak ilk etapta yedi seneliğine sözleşme imzalamıştır. Tahsis edilen yaklaşık on bin dönüm arazi içinde bulunan bataklığı temizlemek ve değirmenleri tamir etmek gibi imar faaliyetleri de sözleşme şartları arasında yer almıştır.

Şirketin çiftliği devralmasıyla birlikte bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri daha önce çiftliğe ait arazinin bir kısmında iskân edilmiş olan ve ziraatla uğraşan Dağıstan muhacirleriyle civar köylerin ahalisinin mağdur olma riskidir. Bu konuda hassas davranan hükümet mağduriyetin önlenmesi için sözleşmeye bazı hususları eklemiştir. Diğer bir problem ise yerel yöneticilerin şirkete karşı tavrıdır. Özellikle Yalova Kaymakamı ve Mal Müdürü ile şirket arasında yaşanan gerginlikler ve karşılıklı ithamlar mahkeme konusu olmuştur. Üçüncü problem ise Şura-yı Devlet'in, sözleşmenin bazı maddelerini tadil etme isteğidir. Buna istinaden bazı ilave ve değişiklikler yapılmış, şirket, sözleşmede sarıh olmayan bazı maddeleri vuzuha kavuşturmuştur.

Yaptığımız araştırmalarda şirketin sözleşme sonrası ziraat ve hayvancılık sahasında yaptığı faaliyetlere dair bilgi elde edilememiştir. Yeni belgelerin ortaya çıkması halinde bu hususlarda daha fazla bilgi edinilmesi muhtemeldir. Mevcut belgelere göre Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi mali yükümlülüklerini yerine getirmede gevşek davranmıştır. Her sene iki taksit halinde ödemek zorunda olduğu yıllık kira bedelini zamanında ödemediği gibi gecikme faizini de vermek istememiştir. Ayrıca çiftliğin hesaplarının ortaya koyulması hususunda isteksiz olduğu anlaşılmaktadır. Çiftliğe Yanyalı muhacirlerin iskân edilmesi, şirketin sorumluluğunda olan bazı işlerin sözleşme süresi sona ermeden hükümet tarafından başka bir şahsa devredilmek istenmesi ve şirketle sözleşme

imzalanmasından yaklaşık altı yıl sonra çiftliğe ait birçok gayri menkulün satışa sunulmuş olması şirketin çiftlikteki faaliyetlerinin muhtemelen sona erdiğini düşündürmektedir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (BOA)

- A.DVN.MKL.00053.00005.002.001, 14 Mart 1328/27 Mart 1912
A.DVN.MKL.00053.00005.002.002, 14 Mart 1328/27 Mart 1912
A.DVN.MKL.00053.00005.003.001, 18 Mart 1328/31 Mart 1912
BEO.004019.301370.001.001, 10 Mart 1328/23 Mart 1912
BEO.003977.298252.002.001, 2 Teşrin-i Sani 1327/15 Kasım 1911
İ.MMS.00143.00016.003.001, 27 Ağustos 1327/9 Eylül 1911
ML.EEM.00871.00019.002.001, Tarihsiz
ML.EEM.00871.00019.014.001, 10 Teşrin-i Evvel 1327/23 Ekim 1911
ML.EEM.00871.00019.014.002, 10 Teşrin-i Evvel 1327/23 Ekim 1911
ML.EEM.00911.00041.001.001, 18 Mayıs 1328/31 Mayıs 1912
ML.EEM. 00788. 00059. 001.001, 1-28 Şubat 1325/14 Şubat-13 Mart 1910
ML.EEM.00788.00059.001.002, 1-28 Şubat 1325/14 Şubat-13 Mart 1910
ML.EEM.00901.00014.017.001, 14 Şubat 1327/27 Şubat 1911
ML.EEM.00901.00014.018.001, 22 Şubat 1327/6 Mart 1911
ML.EEM.00901.00014.020.001,10 Mart 1328/23 Mart 1911
ML.EEM.00975.00011.005.001, 4 Ağustos 1328/17 Ağustos 1912
ML.EEM.00975.00011.006.001, 19 Haziran 1328/2 Temmuz 1912
ML.EEM.00975.00011.010.001, 8 Eylül 1328/21 Eylül 1912
ML.EEM.00975.00011.011.001, 9 Eylül 1328/22 Eylül 1912
ML.EEM.00975.00011.012.001,11 Eylül 1328/24 Eylül 1912
ML.EEM.01001.00029.008.001, 8 Kanun-ı Sani 1328/21 Ocak 1913
ML.EEM.01001.00029.009.001, 15 Kanun-ı Sani 1328/28 Ocak 1913
ML.EEM.01001.00029.012.001, 3 Şubat 1328/16 Şubat 1913
ML.EEM.01001.00029.016.001, 20 Şubat 1328/5 Mart 1913
ML.EEM.01001.00029.019.001, 24 Şubat 1328/9 Mart 1913
ML.EEM.01001.00029.017.001, 23 Şubat 1328/8 Mart 1913
ML.EEM.01001.00029.024.001, 25 Şubat 1328/10 Mart 1913
ML.EEM.01001.00029.028.001, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913
ML.EEM.01001.00029.028.003, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913
ML.EEM.01001.00029.028.002, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913
ML.EEM.01001.00029.030.001, 25 Mayıs 1329/7 Haziran 1913
ML.EEM.01030.00014.002.001, 9 Mart1329/22 Mart 1913
ML.EEM.01030.00014.002.002, 9 Mart1329/22 Mart 1913

ML.EEM.01030.00014.004.001, 19 Mart 1329/1 Nisan 1913
ML.EEM.01030.00014.005.001, 24 Mart 1329/6 Nisan 1913
ML.EEM.01030.00014.006.001, 25 Mart 1329/7 Nisan 1913
ML.EEM.01030.00014.022.001, 22 Eylül 1329/5 Ekim 1913
ML.EEM.01256.00008.002.001 (Tarihsiz)
ML.EEM.01256.00008.004.001, 12 Şubat 1334/12 Şubat 1918
ŞD.00473.00058.004.002, 2 Ağustos 1332/15 Ağustos 1916
ŞD.00473.00058.005.002, 25 Ağustos 1330/7 Eylül 1914
ŞD.00473.00058.006.002, Tarihsiz
ŞD.00473.00058.008.001, 5 Temmuz 1330/18 Temmuz 1914
ŞD.00473.00058.009.001, 15 Haziran 1330/28 Haziran 1914

Araştırma ve İncelemeler

Balcı, Ramazan, İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İTO Yayınları, İstanbul, 2012
Kazgan, Haydar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Vakıfbank, İstanbul, 1999
Toprak, Zafer, *Milli İktisat Milli Burjuvazî*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1995
_____, *Türkiye'de Milli İktisat: 1908-1918*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012